

**ІСТОРІЯ МІСЬКОГО ДОЗВІЛЛЯ ЯК НЕВІД’ЄМНА
СКЛАДОВА ЧАСТИНА ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО АСПЕКТУ
КОНЦЕПЦІЇ «URBAN HEALTH» У КОНТЕКСТІ УРБАНІЗАЦІЇ
(НА ПРИКЛАДІ ХАРКОВА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ)**

Опарін Олексій Анатолійович,

доктор медичних наук, професор,

*завідувач кафедри терапії, ревматології та
клінічної фармакології*

Харківської медичної академії післядипломної освіти

oparinaa@ukr.net

orcid.org/0000-0002-5501-3891

Арзуманова Тетяна Володимирівна,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри суспільних наук

Харківського національного медичного університету

dr_arzumanova@ukr.net

orcid.org/0000-0003-0820-5951

Мета роботи. Стаття присвячена аналізу ролі організації культурного дозвілля жителів Харкова на початку ХХ століття у формуванні концепції міського здоров’я. Урбанізаційні процеси, які зумовили перетворення протягом другої половини ХІХ століття Харкова на густозаселене промислове місто, актуалізували питання створення нової концепції «культури міського здоров’я».

Метою даної статті є аналіз культури дозвілля жителів Харкова як складової частини концепції «urban health» на початку ХХ століття на матеріалах міської преси. Автори ставлять завдання проаналізувати, як в досліджуваній період в міській культурі Харкова починає формуватися уявлення про «здоровий» спосіб проведення вільного часу, необхідність поширення традицій культурного дозвілля серед всіх верств населення міста, залучення містян до публічних просторів – місць проведення масових заходів. Вивчення зародження концепції «urban health» на прикладі великого міста в умовах швидких темпів урбанізації є також ключовою метою статті.

Головну увагу приділено висвітленню питань формування міської культури дозвілля, створення публічних просторів для проведення організованого вільного часу жителів міста, організації масових заходів з метою виховання традицій проведення свят, вихідних днів містянами на високому культурному рівні. Культурне дозвілля розглядалося місцевою владою та громадськістю як протидія поширенню алкоголізму та інших соціальних захворювань.

Результати та наукова новизна дослідження. Доведено, що урбанізаційні процеси в Харкові актуалізували проблему розвитку культури дозвілля серед мешканців Харкова як запоруки збереження фізичного та духовного здоров’я. Були зроблені кроки з розширення мережі паркових зон, організації масових культурних заходів для різних категорій населення, залучення харків’ян до участі в них. Харківські активісти в співпраці із міською владою популяризували спорт, музику, танці, театральне мистецтво, кінематограф, відвідання лекцій та бібліотек як напрямів проведення вільного часу. Залучення харків’ян до даних заходів залежало від їх соціального стану та місця проживання. На жаль, серед незаможних неосвічених жителів окраїн провідною формою дозвілля залишалося зловживання алкоголем в дешевих питних закладах, що призводило до сварок, бійок, травмувань та криміналу. Піднесення освітнього та культурного рівня, розширення мережі публічних просторів, пропаганда здорового способу життя визначалися провідними напрямками формування «urban health» в Харкові на початку ХХ століття.

Ключові слова: «urban health», дозвілля, культурні заходи, публічний простір, комфортне середовище, урбанізація, здоров’я.

**HISTORY OF CITY LEISURE AS A LEADING COMPONENT
OF FORMATION OF THE HISTORICAL ASPECT OF THE “URBAN HEALTH”
CONCEPT IN THE CONTEXT OF URBANIZATION
(ON THE EXAMPLE OF KHARKIV AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY)**

Oparin Olexiy Anatolyiovych,
*Doctor of Medical Sciences, Professor,
Head of the Department of Therapy, rheumatology
and clinical pharmacology
Kharkiv Medical Academy of postgraduate education
oparinaa@ukr.net
orcid.org/0000-0002-5501-3891*

Arzumanova Tetyana Volodymyrivna,
*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Social Sciences Department,
Kharkiv National medical university
dr_arzumanova@ukr.net
orcid.org/0000-0003-0820-5951*

The purpose of the work. The article is devoted to the analysis of the role of the organization of cultural leisure of Kharkiv residents in the early twentieth century in the formation of the concept of urban health. The urbanization processes that led to the transformation of Kharkiv into a densely populated industrial city during the second half of the 19th century raised the issue of creating a new concept of “urban health culture”.

The purpose of this article is to analyze the leisure culture of Kharkiv residents as part of the concept of “urban health” in the early twentieth century on the materials of the city press. The authors set the task to analyze how in the studied period in the urban culture of Kharkiv begins to form an idea of “healthy” leisure time, the need to spread traditions of cultural leisure among all segments of the population, involving citizens in public spaces – places of mass events. The study of the origin of the concept of “urban health” on the example of a large city in the context of rapid urbanization is also a key goal of the article.

The main attention is paid to the issues of formation of urban leisure culture, creation of public spaces for organized free time of city residents, organization of mass events to educate traditions of holidays, weekends by citizens at a high cultural level. Cultural leisure was seen by local authorities and the public as countering the spread of alcoholism and other social diseases.

Results and scientific novelty of the study. It is proved that urbanization processes in Kharkiv have brought to the fore the problem of developing leisure culture among Kharkiv residents as a guarantee of maintaining physical and spiritual health. Steps have been taken to expand the network of park areas, organize mass cultural events for different categories of the population, and involve Kharkiv residents in them. Kharkiv activists, in cooperation with the city authorities, promoted sports, music, dance, theater, cinema, lectures and libraries as leisure activities. Involvement of Kharkiv residents in these events depended on their social status and place of living. Unfortunately, among the poor uneducated residents of the suburbs, alcohol abuse in cheap drinking establishments remained the main form of leisure, leading to quarrels, fights, injuries and crime. Raising the educational and cultural level, expanding the network of public spaces, promoting a healthy lifestyle were determined by the leading directions of the formation of “urban health” in Kharkiv in the early twentieth century.

Key words: “urban health”, leisure, cultural events, public space, comfortable environment, urbanization, health.

Вступ. Урбанізаційні процеси, які зумовили перетворення протягом другої половини XIX століття Харкова на густозаселене промислове місто, актуалізували питання створення нової концепції «культури міського здоров'я». Піднесення міст було тісно пов'язано з появою низки хворіб, які несли справжню загрозу: скупчення людей, відсутність санітарних норм обумовлювали серйозні епідемії вірусних захворювань, а низький культурний рівень та бідність значної кількості жителів міст призводили до поширення соціальних хворіб (алкоголізм, венеричні хвороби, туберкульоз).

Серйозні загрози життю та здоров'ю жителів міст сприяли пошуку шляхів вдосконалення міської культури: активні містяни у співпраці з місцевою владою, лікарями, вченими, інженерами, будівельниками, архітекторами формували концепцію «urban health», яка передбачала створення нових правил виживання в місті, збереження фізичного та психологічного здоров'я, гармонійного розвитку людини в комфортному міському середовищі.

Наприкінці XIX – на початку XX століття головна увагу приділялася в Харкові проблемі санітарного стану міста, необхідності запровадження

централізованого водогону та каналізації, розширення мережі міського транспорту. Поряд із цими нагальними проблемами розвитку міста увагу також почали приділяти необхідності формування культури дозвілля в міському середовищі – провідної складової частини здоров'я «харьковців».

Метою даної статті є аналіз культури дозвілля жителів Харкова як складової частини концепції «urban health» на початку ХХ століття на матеріалах міської преси. Автори ставлять завдання проаналізувати, як в досліджуваній період в міській культурі Харкова починає формуватися уявлення про «здоровий» спосіб проведення вільного часу, необхідність поширення традицій культурного дозвілля серед всіх верств населення міста, залучення містян до публічних просторів – місць проведення масових заходів. Вивчення зародження концепції «urban health» на прикладі великого міста в умовах швидких темпів урбанізації є також ключовою метою статті.

Спеціального дослідження, присвяченого формуванню дозвілля жителів Харкова в дискурсі збереження та підтримання фізичного і психічного здоров'я, немає. Започаткував вивчення історичного аспекту концепції «urban health» в Харкові І.Ю. Робак, висвітливши питання впливу санітарного розвитку міста на рівень захворюваності та смертності його жителів, причини поширення соціальних захворювань (Робак, 2007; Робак, 2009).

Дослідниця А.О. Боженко поєднала урбаністичний підхід (розгляд формування міського простору) та антропологічний підхід (дослідження поведінки мешканців міста) в аналізі благоустрою міста, формуванні «міського способу життя», ключовою складовою частиною якого було дозвілля (Боженко, 2018).

У наукових працях В.А. Алькова детально розглянуто організацію дозвілля мешканців Харкова на початку ХХ ст., зроблено акцент на актуальності «культурного розвитку народу», в тому числі через культурні заходи, доступні всім верствам населення (в першу чергу, незаможним та неписьменним робітникам, жителям околиць міста) (Альков, 2012; Альков, 2013).

Джерелом дослідження виступили міська преса Харкова, переважно газети «Южный край» та «Утро», які детально висвітлювали не тільки події, а й ставлення харківської спільноти до необхідності розвитку культури дозвілля як складової частини збереження фізичного та духовного здоров'я мешканців міста. Місцева преса, на наш погляд, виступила унікальним історичним джерелом, що безпосередньо віддзеркалювала не тільки повсякдення жителів міста, а й рефлексії різних верств населення щодо культурних подій, які відбулися в місті, висвітлювала потреби містян щодо формування комфортного міського середовища. Жодне інше джерело не зберегло таку

повну та змістовну інформацію про зародження та подальший розвиток ідей «харьковців» щодо «міське здоров'я» та ролі культурного дозвілля в його формуванні.

Роль публічного простору Харкова у формуванні традицій організації «здорового» дозвілля містян. Дозвілля «харьковців» на початку ХХ століття залежало від місця їх проживання та соціального статусу: різниця між центром міста та околицями була величезною. Прискорені темпи урбанізації Харкова розширили його кордони за рахунок включення околиць до складу міста: Іванівки, Клочків, Журавльовки, Гончарівки, Москалівки, Холодної Гори, Лисої Гори, Панасівки тощо), що обумовило значний контраст між рівнем благоустрою територій, рівнем культурних потреб, способом повсякдення жителів центру та околиць.

Центр міста, який був представлений переважно інтелігенцією, верствами заможних жителів міста, на початку ХХ століття мав сформовані традиції проведення свят та вихідних. Матеріали преси свідчать про значний вибір заходів, які мала можливість відвідати харківська публіка. Провідним центром культурного життя з весни до осені були парки та сади, благоустрій яких міська влада вважала пріоритетом в розвитку публічних архітектурних просторів, які мали б стати зонами «тяжіння» населення. Паркові зони вважалися тим публічним простором, який був призначений для проведення вільного часу всіх категорій населення, отже, в них мали бути створені умови для розваг, «культурного дозвілля», «об'єднання» жителів Харкова.

На початку ХХ століття парки та сади в Харкові були приватними, вони пропанували організацію дозвілля на комерційній основі (Сад «Буфф», Сад «Баварія», Сад «Тіволі», Сад зібрання прикажчиків, Літній сад комерційного клубу).

У літній період насичена культурна програма була в Саду зібрання прикажчиків: виступи військового оркестру, демонстрації кінематографу, спектаклі російського драматичного театру (режисер С. Корсаков) та українського – (режисери І. Горський та Г. Розумовський) у літньому відкритому театрі.

Отже, для членів зібрання (700 осіб) та їх родин були запроваджені цікаві розваги. У 1908 році клуб заплатив 5000 карбованців на утримання та благоустрій Саду. Для сторонньої публіки була призначена доступна плата за вхід – 25 копійок для дорослих та 15 копійок для дітей (Утро, 4 травня 1909 р.).

Заможні «харьковці» активно відвідували Сад зібрання прикажчиків й через танцювальні програми та фейерверки. Так, на Трійцю в 1909 р. в Саду було дуже багато відвідувачів. «В театрі йшла постановка «Нахмарило», а після вистави

виступав малоросійський хор. Публіка аплодувала виступу акторів. Великий інтерес викликали картини сінематографу. В саду на естраді грав військовий оркестр під управлінням В. Катанського. Гру музикантів високо оцінювали відвідувачі та гучно аплодували» (Утро, 19 травня 1909 р.). «На сцені літнього театру виступає малоросійська трупа під проводом Саксаганського та має великий успіх глядачів» (Утро, 3 травня 1911 р.).

Із початку травня 1909 р. Літній Сад комерційного клубу приваблював багато харківської публіки, чому сприяла відмінна погода. Оркестр під управлінням Черкацького виконував п'єси легкого жанру, які були до вподоби харків'янам. Концертні відділення чергувалися з картинами кінематографу. «Розваги були для усіх, хто бажав гуляти на свіжому чистому повітрі та при цьому ще й послухати музику, та переглянути кіно» (Утро, 10 травня 1909 р.).

Прекрасним місцем для прогулянок був і Університетський сад. Жителів міста приваблювала в ньому можливість подивитися на тварин. Харківські журналісти відмічали, що пташник товариства акліматизації в Університетському саду активно відвідувався харківською публікою. На свята та вихідні його відвідувало понад тисячу осіб, в будній день – до ста відвідувачів. У 1909 р. пташник поповнився молодією левицею. Для публіки відкрито було акваріум. «Харьковці» через газету намагалися звернути увагу керівництва на вкрай недопустимий стан клітки для вовків та необхідність заповнити водою штучне озеро у вольєрі для качок, лебедів та лелек (Утро, 6 жовтня 1911р.).

Влада Харкова, розуміючи необхідність створення міського публічного простору, заявила про створення міського парку: місце для нього було відведено наприкінці вулиці Сумської, а урочище відкриття було заплановано на весну 1911 р. Хоча вже з 1909 р. багато містян вже гуляло в парку, де було облаштовано літні павільйони для продажу молока, фруктових вод, холодних закусок (Утро, 5 квітня 1909 р.).

Відкриття трамвайного руху до міського парку 7 квітня 1911 р. в разі збільшило кількість його відвідувачів. Сучасники свідчили, що трамвайні вагони були забиті, а ввечері їхали переважно інтелігенти, мешканці районів вулиць Пушкінської та Сумської. Весною 1911 р. парк було розчищено, встановлено 200 нових дерев'яних лавок із спинками. На другий день Пасхи в 1911 р. в парку було відкрито буфет, а також дитячий майданчик для ігор. Гранітом було замощена дорога до трамвайної зупинки. Алеї парку було посипано піском (Утро, 8 квітня 1911 р.).

Парк користувався великою популярністю, однак в ньому не було організовано культурних програм (як, наприклад, в платних садах

зібрання прикажчиків та комерційного клубу). Тому мешканці Харкова звернулися до міської влади з проханням вирішити дане питання. Так, в грудні 1911 р. в губернську управу було подано заяву за підписом 100 жителів міста про необхідність облаштування в міському парку достатньої кількості лавочок та організації одного чи двох оркестрів. Просили за вхід до парку збирати по 2 копійки, що дозволило б організувати музику та благоустрій парку (Утро, 18 грудня 1911 р.).

Безкоштовний вхід до парку, на жаль, приваблював маргіналів, які поводитися себе недостойно та псували майно. На шпальтах харківських газет регулярно з'являлися статті про такі неподобства. Так, буквально через декілька днів після відкриття міського парку в травні 1911 було надруковано, що «відвідувачі коять потворні вчинки: підпалили хвою, яку зібрали двірники, – згоріло декілька дерев. Зламали маківку дорогої ялинки рідкою породи, яку подарували парку меценати. На алеях парку вже багато понівечених лавок» (Утро, 11 травня, 1911 р.).

Харківська влада багато уваги приділяла розвитку парків, благоустрою скверів, озелененню міста. Загальний нагляд за парками та скверами належав так званій садовій комісії, яка складалась з гласних міської думи.

Садова комісія обирала опікунів скверів, до яких входили мешканці прилеглих до них районів. Слід відзначити, що завдяки міському управлінню Миколаївський, Театральний, Скобелєвський та Павловський сквери мали доглянутий вид і були доступні для відпочинку жителів Харкова.

Члени садової комісії через газети зверталися до жителів міста і зазначали, що у них опускаються руки від дикості та некультурності деяких харків'ян. Дерева ламаються, а квіти, висаджені на клумбах, автоматично розкрадаються. Так, за одну ніч в Павловському сквері, весною 1909 р. було викрадено 39 кущів герані. «Поліцейські не можуть постійно чергувати біля клумб, необхідно щоб самі містяни зберігали й охороняли зелені насадження свого міста!» – писали опікуни парків. Зазначалося, що батьки дітей дозволяють їм гратися не тільки на дитячих майданчиках, але й на клумбах, що призводить до знищення останніх (Утро, 6 червня, 1911 р.).

Однак «харьковці» залишалися байдужими до прохань, тому в парках запроваджувалося цілодобове чергування. Наприклад, із грудня 1911 р. вводилися денні та нічні зміни чергування охоронців «Миколаївського міського парку з метою попередити вирубку дерев та розкрадання майна» (Утро, 8 грудня 1911 р.).

Сади та парки стали місцем організації дитячого дозвілля. У пресі регулярно зазначалось, що Харків відноситься до числа мість з найгіршими умовами проживання дітей. У місті були відсутні

дитячі садки, ігрові майданчики. Діти були вимушені гратися на вулиці та міських бульварах, іноді в шкільних і приватних садочках. Кореспонденти наголошували на необхідності дітям проводити багато часу на свіжому повітрі, гратися в рухливі ігри. Тому звертали увагу громадськості та батьків на потребу організації дозвілля дітей в парках та садах міста.

Одним із перших масових заходів для дітей в Харкові було Дитяче свято – благодійний захід на користь вищих жіночих курсів на початку травня 1909 року. Незважаючи на холодну погоду, діти були абсолютно у захваті, бо організатори доклали багато зусиль, щоб свято пройшло з успіхом. Малюки мали змогу кататися верхи на завітчаних поні, віслюках, в кареті, запряженій биком. Великим попитом користувалися каруселі. Багато радості малечі подарували танці, які були організовані педагогом та об'єднали маленьких харків'ян з усіх куточків міста у велику команду. Діти з радістю брали участь у колективних іграх та командних змаганнях, які викликали непідробне захоплення.

Після закінчення балу діти не хотіли розходитися та благали батьків погуляти в саду ще. В огляді заходу в газеті зазначалося, що в Харкові вперше було організовано таке свято саме для дітей, які завжди обходилися увагою. Організатори були впевнені, що понад 3 тисячі маленьких харків'ян назавжди запам'ятають ці фантастичні емоції. І хоча вхід коштував 15 копійок, організатори заробили 1500 карбованців на благодійність (Утро, 10 травня 1909 р.).

Значну увагу приділяли дитячим іграм та гімнастиці під керівництвом досвідченого тренера в саду зібрання прикажчиків (Утро, 19 травня 1909 р.).

Влада докладала зусиль до формування традиції міських культурних масових заходів, підготовка та проведення яких детально висвітлювалися в пресі з метою залучити якомога більшу кількість відвідувачів. Так, 17 травня 1909 р. в Університетському саду було влаштовано грандіозне народне гуляння, дитяче свято та розіграш лотереї, збори від якої планувалося передати на потреби нужденних студентів університету. У лотереї розіграні були теля, столовий сервіз та маса цікавих «закордонних речей».

Для розваги публіки виступав студентський хор, спортивне товариство «Сокіл» з програмою акробатичних та силових вправ групами спортсменів. Бажаючи показати свої вміння на трапеціях поряд із спортсменами. Вдалі виступи аматорів викликали бурю аплодисментів у публіки.

Під час гуляння виступало 5 військових оркестрів музики. На естраді бажаючи могли танцювати під популярні мелодії. Було облаштовано призовий стовп, зверху якого прикріпили дзвоник.

Тому, хто зміг би видертися на стовп та подзвонити в дзвоник, планувалося подарувати призи – самовар та годинник. Стовп з призами викликав багато інтересу, однак підкорити його не могли, тому що половина стовпу була намазана салом. Коли було ясно, що завдання неможливо виконати, за допомогою піску вирішили почистити стовп від сала. Після чого його підкорив хлопець, який став щасливим володарем годинника.

Велика увага була приділена дитячій програмі: організовані танці на спеціально облаштованому дитячому танцювальному майданчику, командні дитячі ігри проводились під керівництвом лікаря Малащенко. За невисоку плату діти могли покататися на святково вдягнених тваринах: поні, віслюках. Працювали дитячі каруселі.

Вхід на свято був платний, але ціна була доступною: для дорослих квиток коштував 20 копійок, для дітей – 10.

Гуляння відвідало 25.000 харків'ян. Прибуток від заходу становив 15000 карбованців, які були передані на благодійність.

Відмінною рисою народного гуляння була присутність на заході харківського губернатора та інших представників влади. Губернатор проводив розіграш лотереї та був в парку з ранку до пізньої ночі. Таким чином чиновники намагалися залучати жителів міста до створення нової форми дозвілля в місті, пропагувати нові цінності культурного життя.

Реклама свята в пресі, тяжіння харківської публіки до нечастих культурно-масових заходів викликали ажіотаж в Університетському саду: «Публіки було так багато, що вона заповнила не тільки алеї Університетського саду, а й витоптала всі газони». Організатори не були підготовлені до такої кількості гостей, про що свідчить той факт, що в буфеті, де продавалися закуски та прохолодні напої, товар закінчився дуже швидко (Утро, 19 травня, 1909 р.).

Отже, садово-паркові зони Харкова «були центром дозвілля, «святковим місцем», та виконували роль «консолідації міської спільноти» (Боженко, 2018: 12).

Значною культурною подією в травні 1909 року в Харкові стало проведення іншого масового заходу – свята весни, яке організовувало товариство електротехніків та товариство сільського господарства на харківському іподромі. 24 травня з третьої години пополудні харків'яни «на власних екіпажах, на візниках, на ваньках, в автомобілях» почали з'їжджати на іподром. Сучасники відмічали грандіозну роботу художників, які змогли декорувати таку велику архітектурну споруду: трибуни були перевиті зеленню та прикрашені різнокольоровими прапорами.

Свято почалося з урочистої ходи під аплодисменти публіки: процесію очолювали три

вершники в костюмах козаків, за ними слідувала рожева колісниця «Емблема весни», разом із «весною» в рожевому костюмі. Далі на великій повозці, запряженій волами, їхала «Емблема» товариства сільського господарства, також на ній сиділи косарі, жінці в українських костюмах. Хор виконував українські народні пісні.

Слідом за емблемою товариства сільського господарства везли емблему товариства електротехніків: «солідна дама» в тілі, за задумкою авторів, мала зображати безпосередньо електротехніку (за відгуками в пресі дана алегорія залишилася незрозумілою для глядачів).

Наступними проїхала руська трійка, віз із українськими жінками в народних костюмах, провели верблюдов. Ходу продовжили харківські гімназисти та приватні екіпажі харків'ян. Фурор викликали екіпажі, прикрашені ірисами, конваліями (в білому екіпажі з конваліями та ромашками сиділи дами в білих нарядних сукнях). Найбільший захват публіки викликав дитячий екіпаж, запряжений маленьким віслюком.

За кінними екіпажами прослідувала процесія з чотирьох автомобілів. Потім настала черга велосипедистів, серед яких увагу глядачів притягла єдина жінка на велосипеді, яка зовсім не відставала від чоловіків. Ходу завершив виступ мотоциклістів. Через бурні овації публіки ходу повторили ще раз.

Під час антракту можна було придбати квіти та працював буфет. Після антракту виступали хлопці-гімназисти з програмою гімнастичних вправ, далі був виступ членів гімнастичного товариства, французька боротьба та змагання в бігу на 1 та 1,5 версти, які також дуже зацікавили публіку. Наприкінці вечора були вручені премії за найкраще оформлення екіпажів.

Під час свята виступали три оркестри, які по черзі виконували улюблені композиції. Свято знімалося для кінематографу та знімали процесію професійні фотографи та фотографи аматори (Утро, 26 травня 1909 р.).

У газетах писали, що перший досвід проведення в місті свята за зразком закордонних слід вважати вдалим. Зазначалося, що в майбутньому слід залучати більше учасників, ціну квитків зробити більш доступною для харків'ян. Але в цілому автори відгуків визнавали, що в харківському суспільстві люди практично не вміють проводити вільний час, веселитися, тому так багато похмурних обличч (Утро, 26 травня 1909 р.; Южний край, 26 травня 1909 р.).

Масові гуляння «харьковців» в травні 1909 р. багато обговорювалися в місті, їх резонанс був дуже значним. Досвід масових заходів показував прагнення жителів міста проводити свій вільний час культурно брати участь в концертах, розвагах, вчив благодійності.

Становлення традицій «культурного дозвілля» мешканців Харкова

В осінньо-зимовий період мешканці Харкова також мали змогу проводити з користю вільний час, беручи участь в різноманітних цікавих заходах, які організовувалися в місті. Хоча в пресі часто лунали заклики до влади розширити кількість приміщень для публічних заходів, яких відверто бракувало.

Великим попитом користувалися наукові та науково-популярні лекції, які читали викладачі вищих учбових закладів Харкова, фахівці в різних галузях. Зазвичай вони проводились в аудиторіях університету або в залі міської публічної бібліотеки і збирали глядачів різних верств населення. Так, наприклад, 3 жовтня 1909 р. в хімічній аудиторії університету відбувся «хімічний семінар», який провів проф. Ю. Коршунов, який ознайомив присутніх з новітніми хімічними теоріями, досягненнями хімічної науки. Вся аудиторія була заповнена молоддю обох статей, студентства міста (Утро, 6 жовтня 1911 р.).

У листопаді 1911 р. лекція А. Покровського в актовій залі університету на тему «Мистецтво первісних людей» збрала багато глядачів, переважно молодь міста. Плата за вхід дозволила зібрати кошти на допомогу нужденним учням II школи харківського товариства писемності (Утро, 18 листопада 1911 р.).

18 листопада 1911 р. в залі бібліотеки відбулася лекція мандрівниці А. Корсіні, яка колоритно і цікаво розповідала про подорож Єгиптом. Розповідь супроводжувалася демонстрацією унікальних фотографій пам'яток культури Давнього Єгипту та фотографіями сучасних міст та сіл країни. Розповідь про давні храми, сфінксів, піраміди доповнювалася легендами та міфами єгипетської цивілізації. Публіка переривала розповідь довгими оваціями. Зала була переповнена публікою (Утро, 19 листопада, 1911 р.).

Зазвичай лекції читали безкоштовно, а зароблені гроші за продаж квитків передавали на благодійні заходи.

Харків на початку ХХ століття можна було назвати студентським містом, і для даної категорії населення проводилися спеціальні заходи. «Коли кількість студентів університету рахувалась сотнями, тоді в місті проводилися загально-студентські вечори, а зараз, коли студентів рахують в місті тисячами, один загальний вечір не може всіх об'єднати». Кількість студентських вечорів постійно зростала. «В 1909 р. курсові старости скоротили кількість вечорів, якщо в минулі роки їх проводилося по 20-25 на рік, в 1909 було проведено до 10». 12 жовтня 1909 р. відбувся перший студентський вечір в оперному театрі для студентів природничих наук. Було поставлено оперу «Тоска», після якої було організовано танці та благодійний базар (Утро, 10 жовтня 1911 р.).

Поліетнічність Харкова також відбилась на організації дозвілля мешканців міста: етнічні спільноти регулярно проводили національні культурні заходи.

Так, 9 грудня в залах Комерційного клубу відбувся грузинський вечір за участю грузинського композитора К. Поцхверашвілі. Кошти були направлені на утримання бідних студентів-грузинів Харківського університету. Програма вечора складалась з опери «Підступна Тамара» та виступу хору студентів-грузин під акомпанемент грузинського оркестру під керівництвом К. Поцхверашвілі. Хор виконав чотирьох-голосні грузинські народні пісні. Наприкінці вечора були показані народні національні танці на естраді (Южний край, 2 грудня 1909 р.).

Вечір караїмів проводився в листопаді 1911 р. Харківське караїмське благодійне товариство запрошувало до театру зібрання прикажчиків на щорічний вечір. Була показана вистава – комедія «Звідки сир-бор загорівся». Після вистави продовжили вечір національні танці та благодійний базар. Гроші, виручені з продажу національних караїмських блюд та солодоців, планувалося передати на лікування студентів – караїмів. Національний культурний вечір караїмів користувався інтересом у мешканців Харкова (Утро, 20 листопада 1911 р.).

У листопаді 1911 р. також харків'яни запрошувалися на виставу польською мовою («Легко-важна сестра») до «Польського будинку».

Значною популярністю мешканців Харкова користувалися українські культурні вечори, білети на які миттєво розкуповувалися. Наприклад, Український музикально-танцювальний вечір планувалося провести 3 грудня 1911 р. в приміщенні громадської бібліотеки. Через газету запрошували всіх бажаючих. Збори від проведення заходу планувалося передати на рахунок бібліотеки.

Концертне відділення складалося із творів українських композиторів Лисенка, Заремби, Стеценка, Сокальського. Виконував пісні чоловічий хор заводу Гельферих – Саде. Після музичного виступу вечір продовжило танцювальне відділення – з гопаком та «метелицею». Працював буфет – у вигляді української пічки. Багато гостей були в національних костюмах (Утро, 20 листопада 1911 р.).

Заняття спортом та відвідання спортивних змагань поступово займали також важливе місце в дозвіллі жителів міста на початку ХХ століття. Наприклад, щонеділі в цирку Муссурі проводився ранок гімнастичного товариства. Цирк був повністю заповнений глядачам, які гучно аплодували спортсменам. Починали спортсмени виступ з парадної ходи – понад 150 учасників стрічкою перебудовувалися в різні фігури. Далі були вправи на брусах, турніках, різних знаряддях. Виступи закінчувалися змаганнями у боротьбі (Утро, 20 жовтня 1911 р.).

Дозвілля околиць Харкова: культура маргінальних районів vs формування традицій здорового тверезого способу життя.

Культурне життя околиць міста, населених переважно робітничим класом – вихідцями з сільських регіонів у першому – другому поколінні, значно відрізнялося від дозвілля мешканців в центральній частині міста. За згадками сучасників, вільний час у віддалених районах проводили за чаркою в шинках, грою в карти або просто гуляли вулицями. Брак доступного транспортного сполучення із центром мінімізував залучення населення окраїн міста до культурного проведення дозвілля, участі в народних гуляннях, відвідання парків, театрів, виставок. Тому новини про певні зміни в традиціях околиць попадали на сторінки газет. Наприклад, було надруковано інформацію про організацію футбольних змагань на Журавлівці. «Молодь Журавлівки настільки захоплена даною грою, що збираються на змагання команд, забувши про пусте проведення часу на вулицях». Жителі відмітили, що з появою футболу значно скоротилося вуличне гуляння молоді на свята та вихідні, що призводило до бійок, сварок, алкоголізму. Автори статті вказували, що «спорт вплинув на дозвілля околиці, де зазвичай вільний час проводять в пивних та закусочних» (Утро, 14 травня 1911).

Культурне просвітництво розглядалося харківською спільнотою також як значний крок до подолання алкоголізму, інших соціальних хворіб у віддалених районах міста. Значну роль у цій справі відводилася популяризації книг та розвитку бібліотечної справи. Наприклад, перша читальня – бібліотека імені М. Некрасова на Москалівці – була відкрита в 1908 р. і за рік обслужила понад 1.000 читачів, які відносилися до найбільш вразливих верств населення. Читачі могли користуватися книжками безкоштовно. Робітники бібліотеки також працювали на благодійній основі. Джерелом поповнення книжкового фонду бібліотеки було проведення спектаклів, виставок, на які запрошувалися жителі міста, щоб допомогти цій благородній справі (Утро, 16 жовтня 1911 р.).

Висновки. Таким чином, урбанізаційні процеси в Харкові актуалізували проблему розвитку культури дозвілля серед мешканців міста як запоруки збереження фізичного та духовного здоров'я. Були зроблені кроки з розширення мережі паркових зон, організації масових культурних заходів для різних категорій населення, залучення харків'ян до участі в них. Харківські активісти в співпраці із міською владою популяризували спорт, музику, танці, театральне мистецтво, кінематограф, відвідання лекцій та бібліотек як напрями проведення вільного часу. Залучення містян до даних заходів залежало від їх соціального стану та місця проживання. На жаль, серед неможливих неосвічених жителів окраїн

провідною формою дозвілля залишалося зловживання алкоголю в дешевих питних закладах, що призводило до сварок, бійок, травмувань та криміналу. Піднесення освітнього та культурного

рівня, розширення мережі публічних просторів, пропаганда здорового способу життя визначалися провідними напрямами формування «urban health» в Харкові на початку ХХ століття.

Література:

1. Робак І.Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок ХVІІІ ст. – 1916 р.). Харків : ХДМУ, 2007. 346 с.
2. Робак І.Ю. Історичні умови організації та специфіка розвитку охорони здоров'я в Харкові (ХVІІІ ст. – початок ХХ ст.) : дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2009. 438 с.
3. Альков В.А. Харків наприкінці ХІХ – початку ХХ століття: дозвілля міських мешканців в умовах модернізації : автореферат дис. ... канд. іст. наук. Харків, 2012. 20 с.
4. Альков В.А. Трансформація харківського клубного дозвілля в умовах модернізаційних перетворень другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2013. № 1088. С. 30–38.
5. Боженко А.О. Формування міського способу життя у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття (на матеріалах м. Харкова) : автореферат дис. ... канд. іст. наук. Харків, 2018. 23 с.
6. Южний край. Періодичне видання. Харків, 1909–1911.
7. Утро. Періодичне видання. Харків, 1909–1911.

References:

1. Robak, I. (2007). Orhanizatsiia okhorony zdorovia v Kharkovi za imperskoi doby (pochatok ХVІІІ st. – 1916 r.) [The organization of health care in Kharkov during the imperial era (early ХVІІІ century - 1916)]. Kharkiv : ХDMU, 346 p. [in Ukrainian].
2. Robak I. (2009). Istorychni umovy orhanizatsii ta spetsyfyka rozvytku okhorony zdorovia v Kharkovi (ХVІІІ st. – pochatok KhKh st.). Dys. ... d-ra ist. nauk. Kyiv, 438 p. [in Ukrainian].
3. Alkov V. (2012). Kharkiv naprykintsi KhIKh – pochatku KhKh stolittia: dozvillia miskykh meshkantsiv v umovakh modernizatsii. Avtoreferat dys. ... kand. ist. nauk. Kharkiv, 20 p. [in Ukrainian].
4. Alkov V. (2013). Transformatsiia kharkivskoho klubnoho dozvillia v umovakh modernizatsiinykh peretvoren' druhoi polovyny KhIKh – pochatku KhKh st. // *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina*. # 1088. pp. 30-38. [in Ukrainian].
5. Bozhenko A. (2018). Formuvannia miskoho sposobu zhyttia u druhii polovyni KhIKh – na pochatku KhKh stolittia (na materialakh m. Kharkova). Avtoreferat dys. ... kand. ist. nauk. Kharkiv, 23 p. [in Ukrainian].
6. Yuzhnyi kraj. Periodychne vydannia. Kharkiv, 1909-1911.
7. Utro. Periodychne vydannia. Kharkiv, 1909-1911.

*Стаття надійшла до редакції 04.01.2022
The article was received 04 January 2022*